

Наставно-научном већу Универзитета у Београду – Филозофског факултета

На седници Наставно-научног већа Филозофског факултета у Београду одржаној 1.6. 2017. године, именована је комисија за оцену и одбрану докторске дисертације кандидата Владимира Ментуса под називом „Повезаност економског раста и субјективног благостања – преиспитивање Истерлиновог парадокса у случају економски развијених друштава”. Комисија је прегледала докторску дисертацију и подноси:

Извештај

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Владимир Ментус је рођен 19. 6. 1987. у Београду, где је завршио основну школу и гимназију. Дипломирао је на Одељењу за социологију Филозофског факултета у Београду 2010. године, са просечном оценом 9,28 одбравивши дипломски рад под насловом „Урбани простор у контексту реалног социјализма – случај Источног Берлина“ (оцена 10). На истом Одељењу је 2010. године уписао мастер студије које је завршио 2011. одбравивши мастер рад под насловом „Резиденцијална диференцијација у социјалистичким градовима – случај Мађарске“ (оцена 10). Од 2011. је на истом одељењу уписан на докторске студије где је положио све испите са просечном оценом 9,5. Током 2012. је као стипендиста Министарства просвете био сарадник на пројекту у Институту за социолошка истраживања у Београду, а исте године је запослен као истраживач приправник у Центру за социолошка истраживања Института друштвених наука у Београду. Новембра 2015. изабран је у звање истраживач сарадник. Главна област интересовања му је субјективно благостање популација економски развијених друштава.

Објавио је више радова у научним часописима и зборницима, међу којима су: *Economic Crisis and Self-Evaluation of Economic Security in the European Union*, у зборнику *Twenty Years of Human Security: Theoretical Foundations and Practical Applications*, Ђорђевић, I.,

Glamotchak, M., Stanarević, S. and Gačić, J. (eds.); Друштвена моћ у теоријама размене – Хомансова и Блауова схватања односа моћи и размене, у часопису *Социолошки преглед*; Економски раст и субјективно благостање у развијеним земљама, у часопису *Култура*; Determinante zadovoljstva životom u Srbiji, у зборнику *Empirijska istraživanja u psihologiji 2016*, Lazarević, L., Marković, S., Pavlović Babić, D., Tošković O, i Marković Rosić, O. (prir.).
Ментус је учествовао на више међународних научних скупова у земљи и иностранству.

2. Основни подаци о дисертацији

Докторска дисертација Владимира Ментуса „Повезаност економског раста и субјективног благостања – преиспитивање Истерлиновог парадокса у случају економски развијених друштава“ написана је на укупно 229 страна (од увода до прилога). Дисертацију чине следећи делови: увод (стр. 11-21), појмовни оквир истраживања (стр. 21-30), преглед досадашњих истраживања – Истерлинов парадокс или Истерлинова илузија? (стр. 30-69), објашњења Истерлиновог парадокса (стр. 69-121), циљеви и хипотетички оквир истраживања (стр. 121-125), метод истраживања (стр. 126-136), резултати (стр. 136-197), закључна разматрања (стр. 197-204), литература (стр. 205-229), и прилози (стр. 230-245). Списак литературе садржи 407 референци. Дисертација садржи 40 табела, као и 44 графикона. Прилог садржи додатне табеларне приказе статистичке обраде који допуњују приказане резултате, биографију аутора и пратеће изјаве у вези са тезом.

3. Предмет и циљ дисертације

У дисертацији је разматрана повезаност између економског раста и промена субјективног благостања популација економски развијених земаља. Конкретније, првенствено се вршило преиспитивање тзв. Истерлиновог парадокса, односо тезе да економски раст и промене субјективног благостања популација дугорочно нису повезани.

Основном анализом било је обухваћено по четрнаест развијених европских земаља у периодима, са једне стране, од 2002. до 2014. и, са друге стране, од 1990. до 2008. године.

Основни циљ дисертације био је да се утврди да ли је даљи економски раст развијених земаља неопходан и/или довољан услов повећања нивоа субјективног благостања њихових популација. Наиме, већ неколико деценија изражена су у прилично великој мери спорења између аутора о томе да ли, у коликој мери, и под којим условима, дугорочне промене економског благостања унутар одређеног друштва или групе друштава имају ефекта на социјално благостање њихових популација. Једна група аутора заступа тезу да између ових варијабли постоји позитивна повезаност, и то без обзира на то да ли се ради о мање или више развијеним земљама. Њима најсупротстављенија група, окупљена око економисте Ричарда Истерлина (Richard Easterlin), тврди да поменути повезаност не постоји, опет, како у случају мање, тако и у случају више развијених земаља. Иако досад скоро целокупна научна литература унутар овог поља има тежиште на анализи повезаности економског раста и промена субјективног благостања независно од типа развијености земаља, то не би требало сматрати оправданим. Наиме, првенствено са обзиром на закон опадајуће маргиналне корисности, правилности везане за поменути повезаност не би требало да су истоветне природе у случајевима мање и више развијених земаља. Због тога би анализе требало ограничити на искључиво мање или више развијене земље.

Овде се у анализи ограничавало на искључиво развијене земље, и то из три разлога. Прво, подаци који се односе на њих су знатно обимнији и квалитетнији. Мерење како објективних економских, тако и субјективних, индикатора благостања од суштинског значаја за ово истраживање, у сиромашнијим земаљама је знатно отежано, релативно непрецизно, и недовољно често спровођено првенствено услед недостатка средстава. Друго, ако повезаност економског раста и раста субјективног благостања постоји, опет, са обзиром на закон опадајуће маргиналне корисности, она би требало да је слабија у више развијеним земљама, те оправданост економског раста најпре треба преиспитати у том контексту. Треће, поменуто је још израженије имајући у виду и еколошке последице раста, које су у случају развијених земаља релативно веће.

Посматрано уз утилитаристичке перспективе, са обзиром на значај који се већ дуго приписује економском расту, чинило се веома битним испитати његову сврху у смислу

социјалног благостања, али и оправданост у смислу, ништа мање битне, његове еколошке одрживости. Социјално благостање, овде схваћено као ниво субјективног благостања унутар популација, може се сматрати можда кључним аспектом квалитета друштва, што је идеја са веома дугом традицијом. Са становишта утилитаризма међутим, такође је кључно питање еколошки одрживог развоја јер је уз тренутни ниво уништавања животне средине, не само максимизација субјективног благостања, већ и опстанак уопште, наредних генерација доведен у питање. Да би се даљи економски раст развијених земаља могао сматрати оправданим, било је дакле, потребно показати да је он неопходан услов за повећање нивоа субјективног благостања популација, као и да земље појединачно свој економски раст остварују уз последице у еколошком смислу у оноликој мери колико им њихов биокапацитет то дозвољава. Ипак, тежиште истраживања било је на првом питању.

4. Основне хипотезе

У складу с описаним општим оквиром, тестиране су три основне хипотезе.

Прво, да посматрајући земље групно, просечан економски раст током посматраних периода не корелира са просечним променама субјективног благостања.

Друго, да је током посматраних периода долазило до значајних промена износа бруто домаћег производа по становнику, али не и нивоа субјективног благостања, поново, посматрајући земље групно.

Треће, да се промене бруто домаћег производа по становнику сваке од земаља нису кретале у истим смеровима као промене субјективног благостања.

5. Кратак опис садржаја дисертације

Дисертација се састоји из осам поглавља. У првом поглављу представљен је увод у проблематику везану за Истерлинов парадокс, и у оквиру тога, значај изучавања субјективног благостања односно субјективних индикатора благостања уопште, и њихове повезаности са економским, и објективним индикаторима благостања. У другом поглављу

представљен је појмовни оквир истраживања. У оквиру тога, пружена су различита одређења субјективног благостања и благостања уопште, компоненти субјективног благостања, односно задовољства животом, позитивних афеката, негативних афеката, и еудаимоније, потом, економских индикатора у које спадају бруто домаћи производ и економски раст, као и еколошких индикатора у које спадају биокапацитет и еколошки отисак. У истом поглављу представљена је и проблематика мерења субјективног благостања. У трећем поглављу дат је преглед досадашњих истраживања Истерлиновог парадокса, са посебним фокусом на њихове методе и резултате. Ту претежно спадају истраживања од почетка седамдесетих година прошлог века па све до данас, мада је представљен и развој теоријског оквира почевши још од двадесетих година. Четврто поглавље пружа доминантна објашњења Истерлиновог парадокса у научној литератури. Оно је подељено у четири дела, унутар којих је по једна група објашњења. У првом делу поглавља, представљени су хипотеза релативног дохотка и теорија релативне депривације, затим у другом, теорија хедонистичке адаптације и *set-point* теорија, у трећем делу теорија нивоа аспирација, и најзад, у четвртном су представљени чиниоци симултани економском расту који потенцијално доприносе Истерлиновом парадоксу. У петом поглављу дисертације представљени су циљеви и хипотетички оквир истраживања, а у шестом поглављу метод истраживања. Ту су детаљно описани подаци коришћени у сврху статистичке анализе, а затим и саме технике анализе. У седмом поглављу изложени су резултати самог истраживања. Најзад, у осмом поглављу изнета су закључна разматрања.

6. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Истраживање је требало да провери оправданост садашњег нивоа економског раста економски развијених друштава са утилитаристичког становишта, тј. првенствено са становишта тога да ли он доприноси већем субјективном благостању популација ових земаља, као и са становишта еколошки одрживог развоја. Корелационе анализе су показале да није било повезаности између економског раста земаља и промена субјективног благостања њихових популација. Друго, *t*-тестови упарених узорака су показали да је на крају оба разматрана периода био изражен статистички значајан

економски раст у односу на почетак периода, док са друге стране, то не важи и за раст субјективног благостања популација. Треће, иако је током оба посматрана периода дошло до раста БДП-а по становнику у свим посматраним земљама, за време периода 2002–2014. је само у шест од четрнаест њих дошло и до раста субјективног благостања, а током периода од 1990-2008. године, у десет од четрнаест њих. Дакле, потврђене су све три хипотезе. Осим наведених, резултати овог истраживања упућују на још неколико закључака.

Пре свега, постоји крос-секциона позитивна корелација између БДП-а по становнику развијених земаља и просечног субјективног благостања.

Друго, Дитнови закључци о константном увећању задовољства животом са сваким дуплирањем БДП-а су такође доведене у питање, бар када се развијене земље посматрају.

Треће, како се у појединим испитиваним случајевима истоветни закључци добијају независно од тога да се као индикатор субјективног благостања користи општи осећај среће или задовољство животом, показано је да се у истраживањима овог типа они могу користити као синоними.

Четврто, показано је то да објашњења Истерлиновог парадокса која се најчешће наводе, а у вези са симултаним поништавајућим ефектима раста, не могу да се примене на групе земаља и периоде покривене овим истраживањем. Пре свега, увећање радног времена не може се применити као објашњење парадокса. Затим, супротно помињаним идејама о паду међуљудског поверења у економски развијеним друштвима, ни оне се не могу употребити у сврху објашњења парадокса у овде разматраним случајевима. Исто важи и за поверење у институције, и за задовољство функционисањем демократије. Затим, раст материјализма, нити пад релационих активности, које многи аутори помињу као могуће објашњење изостанка раста субјективног благостања и поред значајног економског раста, такође нису валидни за овде разматране случајеве. То што се за најчешће навођене симултане поништавајуће ефекте раста показало да у овим случајевима не могу послужити као објашњење парадокса, могло би указивати на то да објашњења треба тражити у осталим теоријама о којима је било речи – хипотези релативног дохотка и теорији релативне депривације, теорији хедонистичке адаптације и *set-point* теорије, као и теорији нивоа аспирација, па и принципу опадајуће маргиналне корисности.

Када су у питању хипотеза релативног дохотка и теорија релативне депривације, показало се да нешто преко две трећине испитаника врши приходовна поређења у односу на друге, што је у складу са резултатима бројних других ранијих истраживања. Конкретније, подаци су указали на то да унутар поменутог удела, најчешћа поређења врше се у односу на колеге са посла, затим, у много мањој мери на пријатеље, и још мање на чланове породице.

Један од веома битних налаза у том смислу односи се на то да просечно задовољство приходима домаћинства у просеку не прати трендове економског раста. Наиме, током током поменутог периода био је приметан релативно константан тренд задовољства приходима домаћинства и поред значајног економског раста. То би могло упућивати на закључак о изразито неравномерној дистрибуцији корисности економског раста, односно на то да највећи део становништва нема никакве користи у смислу осетног побољшања своје приходовне ситуације. За овакав резултат могла би бити заслужна два механизма. Први би, бар делимично, могао бити тај да се релативне приходовне позиције испитаника нису мењале јер се њиховим референтним групама мењала на истоветан начин, а други, да се приходовна позиција највећег дела становништва апсолутно побољшала, али релативно погоршала јер су се све корисности раста углавном прелиле у руке незнатног удела популације. Са обзиром на то да испитаници у највећем броју случајева приходовна поређења врше у односу на себи блиске особе, први механизам је сасвим могућ. Ипак, и други механизам је такође вероватан, са обзиром на симултани раст приходовних неједнакости, на које указују многи извори. То, међутим није било могуће конкретно доказати услед недостатка конзистентних података о приходовним неједнакостима, а који се односе на овде разматране земље и временске периоде. Ипак, деловање оба механизма иде у прилог хипотези релативног дохотка и теорији релативне депривације, као и могућности објашњења Истерлиновог парадокса помоћу истих; другим речима, објашњење парадокса се делимично може наћи у томе што просечна особа овде разматраних земаља не осећа конкретну корист од економског раста, у виду увећања задовољства висином прихода.

Међутим, када се анализира објективни пандан потоњег индикатора, односно просечан расположиви доходак домаћинства, приметно је да је у истом периоду заиста дошло до његовог просечног раста у апсолутном смислу. Унутар сваке од посматраних земаља је

приметна таква тенденција и поред економске кризе. Са обзиром на константност овог индикатора добијену мерењем субјективним путем, вероватно се може закључити да су и процеси адаптације и раста аспирација играли битну улогу у изостанку раста субјективних индикатора благостања и поред оствареног значајног економског раста.

Ово истраживање, затим, указује на валидност и поузданост података из *European Social Survey* и *European Values Study*, чиме се оправдава њихово коришћење у наредним истраживањима. Томе иде у прилог чињеница да ове врсте података упућују на мање-више истоветне закључке, чак и без обзира на то што су у овом истраживању коришћени за преиспитивање различитих временских периода, и различите дужине. Прецизност не произилази искључиво из међусобног поређења ових извора, већ и приликом поређења са другим изворима података, као што се показало рецимо, у случају приходовних поређења, или великог броја других крос-секционих повезаности.

7. Закључак

Докторска дисертација кандидата Владимира Ментуса представља оригинално и самостално научно дело којим су у целости испуњени циљеви и задаци наведени у одобреној пријави дисертације. Повезаност економског раста и субјективног благостања још увек није довољно испитана, а нарочито не на начин као у овој дисертацији. Кључни налаз истраживања које је кандидат обавио у оквиру израде докторске дисертације је да економски раст и промене субјективног благостања популација економски развијених друштава дугорочно нису повезани. Тиме је пружио допринос критици даљег економског раста економски развијених земаља, и упутио на то да би владе развијених земаља требало да преместе главни фокус својих политика са даљег безусловног економског раста на субјективно благостање популација и еколошки одржив развој. Осим тога, истраживање обухваћено овом тезом прво је свеобухватно истраживање овога типа у Србији.

На основу анализе докторске дисертације Владимира Ментуса, Комисија закључује да је кандидат показао пуну истраживачку зрелост, изузетно познавање ширих теоријских

полазишта везаних за повезаност економског раста и субјективног благостања, одлично владање методологијом и статистичким анализама, као и умешност у постављању и операционализовању сложених истраживачких проблема, њиховој анализи, и интегрисању у шири контекст истраживања повезаности економског раста и субјективног благостања.

Имајући све изнето у виду, Комисија предлаже Наставно-научном већу Филозофског факултета да прихвати нашу позитивну оцену и мишљење и кандидату Владимиру Ментусу одобри јавну одбрану докторске дисертације „Повезаност економског раста и субјективног благостања – преиспитивање Истерлиновог парадокса у случају економски развијених друштава”.

Чланови Комисије:

др Владимир Вулетић, редовни професор (ментор)
Универзитет у Београду – Филозофски факултет

др Драган Попадић, редовни професор
Универзитет у Београду – Филозофски факултет

др Михаил Арандаренко, редовни професор
Универзитет у Београду – Економски факултет

др Слободан Цвејић, ванредни професор
Универзитет у Београду – Филозофски факултет